

קניית קרקע בארץ ישראל בשבת להלכה ולמעשה

מבוא
שכונת נווה שאנן בירושלים
כפר עברי - נווה יעקב
התייחסותו של הראי"ה זצ"ל
סיכום

מבוא

"ת"ר בשלשה דרכים שוותה סוריא לארץ ישראל... והקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים. למאי הילכתא? אמר רב ששת לומר שכותבין עליו אונו [שטר מכר] ואפילו בשבת. בשבת סלקא דעתך? כדאמר רבא אומר לגוי ועושה, הכא נמי אומר לגוי ועושה, ואע"ג דאמירה לגוי שבות, משום ישוב א"י לא גזור רבנן". משמעות הלכה זו שלצורך קניית אדמה בארץ ישראל בעת הצורך מותר לעבור על איסור מדרבנן. כך נפסק גם בשולחן ערוך בהלכות שבת סימן שו סעיף יא: "מותר לקנות בית בארץ ישראל מן הגוי בשבת, וחותרם ומעלה בערכאות. הגה: שלהם, בכתב שלהם, דאינו אסור רק מדרבנן, ומשום ישוב ארץ ישראל לא גזרו". כך גם הרמב"ם בהלכות שבת פרק שישי הלכה יא: "הלוקח בית בארץ ישראל מן הגוי מותר לו לומר לגוי לכתוב לו שטר בשבת, שאמירה לגוי בשבת אסורה מדבריהם, ומשום ישוב ארץ ישראל לא גזרו בדבר זה".

אמוראי ארץ ישראל מהדור הראשון, רבי יהושע בן לוי ורבי שמעון בן לקיש, שדנו ברכישת בתים מן הגוי בשבת כבר קודם לכן, קבעו: "בשבת מותר. כיצד הוא עושה? מראה לו כיסין של דינרין, והגוי חותרם ומעלה לארכיים (משרד שמירת החוזים), שכן מצאנו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת, דכתיב: כה תעשה ששת ימים (יהושע ו, ג), וכתוב עד רדתה (דברים כ, כ) אפילו בשבת".

הלכה זו אין בה מחלוקת, אך ביצועה כנראה נדיר. והנה מתברר שתלמידי חכמים אנשי ציבור שפעלו לרכוש קרקעות מבעליהם הערבים לצורך הקמת יישובים בארץ ישראל השתמשו בכמה הזדמנויות בהיתר זה, בגיבוי מורי הוראה שקבעו את הדרך המעשית לביצוע הקניין כדי לצמצם ככל הניתן את חילול השבת. נציין שתיים מהן.

שכונת נווה שאנן בירושלים

בשנים תרפ"א-תרפ"ב התארגנו שתי קבוצות מאברכי ירושלים לבנות שכונות

1 גיטין ת, ב, וכן בבא קמא פ, ב.

חדשות כדוגמת שכונת 'שערי חסד'. שתי הקבוצות שנקראו 'נוה שאנן' ו'נוה ישראל' פעלו בשיתוף פעולה כדי למנוע תחרות בקניית הקרקעות דבר שיעלה את המחירים, וכדי למנוע תחרות על הקונים. חברי ההנהלה היו תלמידי חכמים ואנשי מעשה:

א. הרב דוב בער אברמוביץ' יליד ליטא תר"ך, עלה לארץ עם משפחתו בגיל 12. הוסמך לרבנות על ידי הרב שמואל סלנט, ומונה על ידו כמורה הוראה בשכונת 'בית יעקב'. משנת תרנ"ו שימש ברבנות בפילדלפיה ובניו יורק וכאב בית הדין בסנט לואיס. ממייסדי המזרחי ואגודת הרבנים בארה"ב ובקנדה. בזקנותו חזר לארץ ונפטר בירושלים בשנת תרפ"ו.

ב. הרב ישעיה זאב ווינוגרד עלה לארץ בשנת תרנ"א. שימש כר"מ בישיבת 'עיסור רבנים' על ידי ישיבת 'עץ חיים'. חיבר כמה ספרים, ביניהם 'שערי הזיו' - חידושים ותשובות בענייני סדר זרעים מועד ונשים.

ג. הרב שלמה זלמן כהנא שפירא, אביו של הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא ראש ישיבת מרכז הרב והרב הראשי לישראל. נפטר בשנת תרצ"ה.

ד. הרב משולם פייבל לאביל, תלמיד חכם, רוקח ועסקן ציבורי, שעסק בבניית הארץ ופיתוח ירושלים. נפטר בשנת תרצ"ה.

ה. הרב יצחק אריאלי (זמברובר), יליד ירושלים תרנ"ו, ממייסדי ישיבת 'מרכז הרב', שימש בה כמנהל רוחני ומשגיח. חיבר כמה ספרים, ביניהם עיניים למשפט על הש"ס. חתן פרס ישראל לספרות תורנית בשנת תשכ"ו. נפטר בשנת תשל"ד.

ו. הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, נולד בליטא בשנת תרל"ד. מנהל ישיבת 'עץ חיים'. מחברם של ספרים רבים. נפטר בשנת תשט"ו.

ז. הרב שלמה זלמן זלזניק, נולד בשנת תרמ"ז. ראש ישיבת 'עץ חיים'. מחברם של כמה ספרים. נפטר בשנת תשל"ה.

ח. הרב אהרן יעקב פרוש (גליקמן). נולד בשנת תרמ"ד. מראשי ישיבת 'עץ חיים'. סוחר אתרוגים. ממייסדי 'ועד העיר האשכנזי' בירושלים. חיבר כמה ספרים. נפטר בשנת תשי"ט.

ט. הרב יוסף לוי חגיו. יליד ירושלים תרמ"ו. אביו היה חסיד חב"ד שעלה מוויטבסק. עסקן ציבור חבר ועד העיר האשכנזי של ירושלים. איש עסקים אמיד, עסק רבות בקניית קרקעות. נפטר בשנת תשל"ד.

י. הרב בן-ציון חיים לובצקי. נפטר בשנת תש"ה. תלמיד חכם, נכדו הוציא לאור את ספרי².

2 גלעד יעקב גבריהו, "שכונת נוה שאנן" ירושלים: תולדות שכונת נוה שאנן בירושלים ובית הכנסת 'אוהל לאה', ירושלים, תשע"ד, עמ' 5-6.

החברה המשותפת הצליחה לרכוש 135 דונם במחיר של 25 לא"י לדונם. המוכר היה עבד אל פתאח דרוויש, מוכתאר הכפר מלחה בדרום-מערב ירושלים, שהיה בעל השפעה רבה על כפרים נוספים, כולל רחוקים. הוא נמנה על מתנגדיו המופתי חאג' אמין אל חוסיני, שאסר על מכירת קרקעות ליהודים, ותומכיו פגעו באלה שלא נענו לאיסור זה. המוכרים והקונים נאלצו לבצע את עסקת המכירה בתחבולות שונות. גם עבד אל פתאח דרוויש נפגע בידי אנשי המופתי. באפריל תרצ"ז עקרו 31 דונם עצי פרי מאדמותיו, ובמאי תש"ז ירו על מכוניתו סמוך לעין כרם וכמה מנוסעי המכונית נפגעו מרסיסי זכוכית. עבד אל פתאח ירה לעבר תוקפיו, והם נמלטו.³

התשלום למוכר ורישום הקרקע על שם החברה במשרדי הטאבו שהיו פתוחים אז גם בשבת דרשו בירור הלכתי ו'שאלת חכם'. בשלב הראשון נאלצו לשלם את דמי החכירה בשבת, כיון שבאותו יום עלול היה לפוג תוקפו של חוזה המכירה. סיבה נוספת להעברת הקרקע לקונים בשבת הייתה כאמצעי ביטחון של המוכר שהמכירה לא תתגלה, מתוך ההנחה שהערבים העוקבים אחרי המוכרים לא יחשדו שיהודים יחללו את השבת. השאלה הובאה בפני הרב יוסף חיים זוננפלד והרב צבי פסח פראנק, ושניהם אישרו את הקנייה בשבת. הרב זוננפלד הורה לנציגי החברה לתפור את דמי הקנייה בתוך כיס מבד, ואת הכיס לתפור לתוך שמלה של ילדה קטנה. לאחר מכן להלביש את השמלה המיוחדת על שמלת השבת של הילדה שתצטרף אל נציגי החברה שילכו למשרדי רישום הקרקעות (הטאבו). עם סיום ההעברה בטאבו ייקח המוכר הערבי את השמלה עם כיס הכסף. בשבת בבוקר כ' אייר תרפ"ב לאחר תפילת שחרית כוותיקין הלכו ארבעת נציגי החברה: הרב ישעיהו וינוגרד, הרב יוסף לוי חגיז, הרב נפתלי צבי פרוש ומזכיר החברה הרב משה אהרן גולומב עם בתו הקטנה חנה. כולם היו לבושים בבגדי השבת שלהם. עם סיום ההעברה לקח המוכר את השמלה המיוחדת פרם את הכיס ונטל את כספי הקנייה. מנהל הטאבו אישר לאנשי המשלחת לבצע את החתימה ביום ראשון בבוקר.⁴

השלב השני של ההעברה בוצע בערב שבועות, ה' סיון תרפ"ב. נציגי החברה זומנו למשרדו של עו"ד אהרן מני בשעות אחרי הצהרים, בתקווה לסיים את העסקה לפני כניסת החג. בבדיקת המסמכים התברר כי חסרת חתימתה של אחת מבעלות

3 כיצד הורגים, פוצעים ומחבלים במתנגדי המופתי, דבר, 12.4.1937; הטרור הערבי הפנימי, דבר, 11.5.1947; אתר 'זכורות', ריאיון עם מוסא מחמד דאוד סלאמה מהכפר מלחה, 30.11.2007.

4 נפתלי צבי פרוש-גליקמן, שלושה דורות בירושלים: פרקי זכרונות (עורך: משה עקיבא דרוק), הוצאת יד למיסדים, ירושלים, תשל"ח, עמ' 95-98; גלעד יוסף יעקב גבריהו, שכונת נוה שאנן ירושלים: תולדות שכונת נוה שאנן בירושלים ובית הכנסת "אוהל לאה", ירושלים, תשע"ד, עמ' 7-6 (לפי שיחת המחבר - גבריהו - עם הרב מיכל גולומב בנו של הרב משה אהרן גולומב לקראת שנת תשס"ח).

הקרקע. המוכר נאלץ ללכת לכפר מלחה ולהביא את האישה שתחתום בפני עו"ד-נוטריון. נציגי החברה החליטו לחתום על שטר המכר לפני המוכרים כדי למנוע את הצורך שיחתמו לאחר כניסת החג. בינתיים הונח הכסף במקום שמור והוא הועבר למוכר לאחר חתימתו. העסקה הסתיימה כשעה לאחר תפילת ערבית של שבועות בבית הכנסת. רק אז הגיעו נציגי החברה לבתייהם כשהם לבושים עדיין בבגדי חול⁵.

בא' תמוז תרפ"ב נערך טקס חגיגי על השטח שקנייתו הסתיימה. בטקס נשאו דברים הרבנים יוסף חיים זוננפלד, דב בר אברמוביץ, בלוי, קצנבלוגו, בן ציון ידלר ולב. משתתפי הטקס נתבקשו לסייע בסיכול האבנים כדי ליצור שביל גישה למקום, תחת הכותרת "סולו סולו המסילה סקלו מאבן" (ישעיהו סב, י). הרב זוננפלד קבע שעל כל אחד מהמשתתפים לסכל 53 אבנים כמנין "אבן", ועשה כן בעצמו⁶.

השכונה נקראה 'נוה שאנן' לפי הנאמר על ידי הנביא ישעיהו על ירושלים באחרית הימים: "חזה ציון, קרית מועדנו, עיניך תראינה ירושלים נוה שאנן... לנצח"⁷. בראש חודש כסלו תרפ"ג הייתה אסיפה כללית של כל חברי חברת נוה שאנן, והם בחרו ועד מנהל בן עשרה חברים. הועד בחר ועד משנה של חמישה חברים לקביעת התקנון. בתקנון שנוסח נאמר: "מתוך רוממות רוח קדוש וחיבה לעירנו וארצנו, נועדו ונדברו יחד בני ירושלים החרדים אל דבר ה' וחפצים במצוותיו יוצאי ירכם של מיסדי ובוני הישוב הישן בארץ הקדושה, למען המשיך עבודת הקודש, לרומם את עיר ד' ולהעמיד חורבותיה, ולבנות סביבות ירושלים עיירות ופרוורים חדשים למושבי יהודים חרדים הנאמנים לתורתנו עמנו וארצנו". לגבי קבלת חברים נקבע שיתקבלו "יהודים חרדים ויראי שמים המתנהגים בדרכי התורה הכתובה והמסורה, והמחנכים את צאצאיהם. בבתי החנוך הישן וברוח המסורה העתיקה. תקנה זו אין לשנות"⁸.

רק לאחר שלוש שנים, בקיץ תרפ"ה, נתנה הממשלה את האישור לתוכנית בניית השכונה. החברה החלה את הכשרת השטח לבנייה, כולל סלילת דרך גישה משכונת רחביה. תוכנן ליישב בשכונה 250 משפחות⁹. אמנם השכונה לא התפתחה, ובשנת

5 נ"צ פרוש, שלושה דורות בירושלים, עמ' 96; ישעיה-אריה דבורקס, שכונת נוה שאנן, רשמים וזכרונות, הצפה, 3.4.1938, עמ' 3.

6 חגיגה פומבית על המגרש "נוה שאנן" ו"נוה ישראל", הארץ, 29.6.1922, עמ' 4; החגיגה על מגרש נוה-שאנן, דאר היום, 30.6.1922, עמ' 3; שלמה זלמן זוננפלד (עורך), האיש על החומה, כרך שני, ירושלים, תשל"ג, עמ' 142; שלמה זלמן זוננפלד (עורך), חממת חיים: רבי יוסף חיים זוננפלד זצ"ל, מרא דארעא דישראל, מכון קרן רא"ם, ירושלים, תשע"ז, עמ' רצד-רצה.

7 ישעיהו פרק לג פסוק כ.

8 ספר התקנות לחברת נוה שאנן ירושלים, ירושלים תרפ"ד.

9 שכונה חדשה, הארץ, 9.8.1925, עמ' 4; בשכונות החדשות "נוה שאנן" ו"נוה ישראל". דאר היום,

תרפ"ח גרו במקום כעשר משפחות בלבד. עיתונאי שביקר בה בחורף תש"ח ציין זאת: "אותם הצריפים הצנועים, אותם הבתים המעטים, אותו הבוץ בימי הגשם"¹⁰. כיום בנוי בשטח השכונה מוזיאון ישראל, הסמוך לקריית האוניברסיטה העברית. בתי השכונה הראשונים נהרסו בראשית שנות השישים של המאה העשרים, ובמקומם נבנה מוזיאון ישראל. הדיירים קיבלו פיצויים תמורת בתיהם ומגרשיהם¹¹.

כפר עברי - נווה יעקב

הרב יצחק אביגדור אורנשטיין, מזכיר הסתדרות "המזרחי הצעיר", יחד עם דב נתן ברינקר, פעלו לרכוש קרקע בפרברי ירושלים כדי להקים את "כפר עברי" - נווה יעקב. השניים יצרו קשר עם סוחר קרקעות, וחיפשו שטח מתאים לא רחוק מירושלים. לאחר בדיקה הם החליטו לקנות גבעה מאדמות הכפר בית חנינא כשמונה ק"מ צפונית לירושלים, סמוך לדרך המובילה לשכם. ד"נ ברינקר תיאר את הקשיים בקניית קרקע מערבים באותם הימים. בענייני הקרקעות וספרי האחוזה שלט הסדר התורכי. לא הייתה מדידה של הקרקעות שבידי המוכרים. היה צריך לוודא את הבעלות על הקרקעות, לבדוק את הקושאנים שבידי המוכרים ולקבל את הסכמת שכני המוכר והמוכרתים, הסכמות שניתנו תמורת תשלום. היו חלקות שהיו רשומות על שם כל הכפר, דבר שהצריך לקבל את הסכמת כל אנשי הכפר ולשלם עבור זה. לעיתים נאלצו הקונים לשלם מסיבות שונות בפועל מחירים גבוהים יותר מאלה שסוכם עליהם. כדי להוציא לפועל את המכירה התקשרו אנשי נווה יעקב עם עו"ד אהרן מני ששימש גם כעורך דינה של חברת 'הכשרת הישוב', ששלט בערבית ובתורכית, והיה בקי בחוקי הקרקעות¹².

בגלל החשש המתמיד בעסקאות מסובכות כאלה שמא יחזרו בהם המוכרים, נחתם בסופו של דבר שטר המכר בליל שבת. באותו ערב שבת שבו הגיע זמן החתימה "נעלם" הרב אורנשטיין, ולא הגיע לביתו כמנהגו לפני כניסת השבת. כאשר היעדרותו נמשכה גם אחרי שכולם סיימו את סעודות ליל השבת החלו בני ביתו לדאוג ולברר אודותיו. חברו אהרן דב שרלין מסר להם כי הרב אורנשטיין יצא ביום שישי בצהרים כשברשותו החותמת של אגודת "כפר עברי" עם מוכרי הקרקעות הערבים לביתו של המתווך. יחד עמו היה גם הפקיד ממשרד ספרי האחוזה של הממשלה. המטרה

16.8.1925; התחלת עבודה, דבר, 18.8.1925.

10 על שכונת "רחביה המורחבת" העומדת להבנות, הארץ, 212.1.1948, עמ' 4.

11 זאב וילנאי, ירושלים בירת ישראל העיר החדשה, הוצאת אחיעבר, ירושלים תשל"ד, עמ' 225-226.

12 ד' בר-נתן, לתולדות הכפר העברי נוה יעקב, בתוך הנהלת הכפר העברי נוה יעקב, הכפר העברי נוה יעקב, תרפ"ד-תרצ"ט, עמ' 8-11.

הייתה לסכם סופית את העסקה ולחתום על שטרי המכר. כשהגיעו המחפשים הדואגים לבית המתווך יצא משם הרב אורנשטיין בפנים צוהלות ובירך את הבאים לחפשו בברכת "שבת שלום" ו"מזל טוב". הוא הודיע להם כי זה עתה הסתיימה כתיבת הקושאן, ושהוא זכה לקיים את ההלכה "כותבים עליו אונו ואפילו בשבת".. הרב אורנשטיין הסביר כי החליט לסיים את העסקה בשבת מתוך החשש שמא יתחרטו המוכרים. הוא הוסיף שהפקיד הממשלתי שהינו גוי הוא זה שכתב את הקושאן והטביע גם את החותמת, וגם חתם בשם האגודה, כפי שמתירה ההלכה¹³.

הנחת אבן הפינה לנווה יעקב התקיימה בח' תמוז תרפ"ד. היישוב נקרא על שם מייסד המזרחי הרב יצחק יעקב ריינס.

התייחסותו של הראי"ה זצ"ל

בתשובה שכתב הרב קוק בראש חודש סיון תרפ"ו לשאלה בעניין חילול שבת בשביל ארץ ישראל, שהפנה אליו הרב קורנפיין מקהילת אוסטראה, הביע הרב קוק את חששו שמא היתר זה יביא לכך שיחשבו שמותר לחלל שבת בשביל יישוב ארץ ישראל. הוא הסביר את גדרי ההיתר, וכתב שחלילה לחשוב שמותר חילול שבת בשביל יישוב ארץ ישראל. הוא הוסיף שגם באמירה לנוכרי נחלקו הפוסקים, ודעת הרמ"א לפי האור זרוע שהכתב של הנוכרים אסור רק מדרבנן, לכן מותר לומר רק שיכתוב בכתב שלהם, דהוי שבות דשבות, אך רוב הפוסקים חולקים על דעה זו שהאיסור על כתב שלהם הוא רק מדרבנן. אך הרב קוק מסכם ש"מכל מקום אי אפשר לזוז מפסק הרמ"א שלא התירו אלא שבות דשבות משום יישוב ארץ ישראל", ואסור אף להעלות על הדעת שום היתר בחילול שבת מהתורה. לגבי התשלום אסור לתת את הכסף לנוכרי, אלא יש להראות לו את הכסף ["כיסים של דינרים"] והוא יחתום¹⁴.

13 גדליה בובליק, כפר עברי חדש בצפון ירושלים, בתוך הכפר העברי נוה יעקב, תרפ"ד-תרפ"ט, עמ' 33-34 (לפי מאמר שכתב ב"טנבלט" ניו יורק אוקטובר 1923); שמואל אבן-אור (אורנשטיין) עורך, יומן הכותל המערבי, הוצאת בית אורנשטיין, ירושלים, תשכ"ח, עמ' כז-כח. הרב יצחק אביגדור אורנשטיין, יליד ירושלים וחניך ישיבותיה, היה פעיל ציבור רב פעלים: במזרחי הצעיר בכולל חב"ד, הרב הממונה על הכותל המערבי, ולבסוף האחראי על המשרד שטיפל במלחמת העצמאות באזרחים ברובע היהודי בעיר העתיקה של ירושלים במצור. הוא נהרג בגיל 55 בקרבות הרובע וחוויל לאחר מותו.

14 הרב אברהם יצחק הכהן קוק, משפט כהן, ירושלים, תרצ"ז, סימן קמו, עמ' שנא, ו-תח.

סיכום

היתר חריג זה בהלכות שבת המאפשר לקנות קרקע בארץ ישראל דורש מומחיות ויצירתיות כדי לא לחרוג ממנו. בשני המקרים שהוזכרו לעיל עסקו תלמידי חכמים מחוגים שונים באופן אישי בקניית קרקעות מערבים כדי להרחיב את היישוב היהודי בארץ. מיזוג זה של אנשי מעשה הבקאים בהלכה איפשר לקיים את הקנייה תוך שימוש נכון בהיתר המיוחד ומבלי לחרוג ממנו. האמוראים רב ששת ורבא שחיו בבבל לפני למעלה מ-1500 שנה ודנו בהלכה זו כנראה ניבאו שההלכה שקבעו תהיה מעשית מאות שנים לאחר מכן. גם אמוראי ארץ ישראל, רבי יהושע בן לוי ורבי שמעון בן לקיש, שלמדו זאת מהיתרי המלחמה, מצב הדומה למאבק הלאומי ששרר בארץ בין היהודים לערבים בעת ביצוע שתי העסקאות שהוזכרו לעיל, לא ידעו עד כמה תהיה הלכה זו מעשית.

**ספריית משעול שע"י מכון שלמה אומן
שמחה להציג את הספר החדש
'כרועה עדרו': רב קהילה כיועץ
משפחתי ואישי - מדריך שימושי
מאת הפסיכולוג הרב ד"ר ישראל לויץ.
375 עמודים.**

רב קהילה בימינו חייב להיות קשוב גם לבעיות אישיות ומשפחתיות הקשורות לנפש האדם, באירועים שקורים במעגלי החיים וגם בשעת חירום או בהתרחש אסון בתוך הקהילה. הספר

הזה יאפשר לרב לתווך בין חברי הקהילה לבין אנשי המקצוע באופן מושכל, לדעת לאבחן בעיות נפשיות ומשפחתיות בראשית התפתחותן ועוד. ספר חובה לרב קהילה, לראשי מוסדות חינוך ועוד.

**לרכישה באתר ספריית משעול www.machonso.org/mishol
או בטלפון 08-9276664**